

Drottningen som målmedveten aktör i maktens rum

Joakim Scherp & Charlotta Forss, *Ulrika Eleonora – makten och den nya adeln 1719–1720*, 300 s., ill., Setterblads förlag [sine loco] 2019.

DET TIDIGMODERNA EUROPA var adlandet ett betydande maktmedel för både regenter och undersåtar. För regenterna var adlandet ett synligt sätt att belöna trofasta undersåtar, men också att stärka och skapa lojalitetsband samt kontrollera adelns maktambitioner. För enskilda individer och släkter betydde adlandet ofta en stigande ståndscirkulation, prestige och status, men även förändrade och förnyade möjligheter till politiskt agerande. Adeln har således aldrig varit ett slutet stånd utan snarare en öppen eller halvöppen klass som förnyats genom stigande ståndscirkulation och adlande, men också genom nedgående ståndscirkulation. I Sverige adlades synnerligen många nya ätter av drottningen Ulrika Eleonora (1688–1741) under hennes korta regeringstid 1719–1720. Hon adlade 182 personer samt upphöjde 48 adelsmän till friherrar och 15 friherrar till grevar.

Joakim Scherp och Charlotta Forss studerar i boken *Ulrika Eleonora – makten och den nya adeln 1719–1720* drottningens agerande och motiv bakom massnobiliseringen samt vilka och hurdana de nyadlade släkterna var. De fokuserar både på drottningen och på adelsmännen på individnivå och makronivå, vilket ger en mångfasetterad bild av nobiliseringarna. Ulrika Eleonora uppfostrades inte som en blivande regent och monark, utan som en kvinnlig medlem av den kungliga familjen och dynastin samt som syster till den blivande kungen. När Karl XII dog under ett fälttåg i december 1718 besteg Ulrika Eleonora den svenska tronen i en svår situation både utrikespolitiskt och inrikespolitiskt. Drottningens insatser för fredsfördraget var inte obetydliga, och under hennes regeringstid lades också grunden för det frihetstida statsskicket som innebar att det svenska riket övergick från absolutism till konstitutionell monarki, en utveckling som drottningen inte initierade. Scherp betonar att drottningens agerande bör betraktas mot denna bakgrund.

I sin analys av drottningens motiv till nobiliseringarna och av de män som adlades lyfter Scherp fram hypoteser som i tidigare forskning diskuterats som potentiella förklaringar till Ulrika Eleonoras agerande och till hennes ambition för vittgående adlande. Han menar att bilden var mer komplex än vad de tidigare framlagda förklaringsmodellerna – klienthypotesen, traditionshypotesen och balanshypotesen – framställt dem, och framhäver att ingen av dessa hypoteser är särskilt stark, i varje fall inte var för sig, och presenterar därefter ytterligare en hypotes, autonomihypotesen. Med den menar Scherp att Ulrika Eleonora utövade den makt som fanns tillgänglig för henne och att drottningen genom massadlandet belönade de män i kansliet som var trogna henne, vilket betydde att hon kringgick rådet och ständerna till vilka regeringsformen från 1719 och 1720 gav den största makten. Därtill betonar Scherp att alla dessa hypoteser är relevanta för förståelsen av Ulrika Eleonoras nobiliseringar. Genom adlandet sökte drottningen skapa en för henne och hennes make lojal grupp av adelsmän på Riddarhuset (klienthypotesen) samtidigt som hon sökte följa sina företrädares handlingsmönster med kungliga nådevedermålen och belöningar (traditionshypotesen) och återställa eller till och med förändra samhällsstrukturerna som hade drabbats av de tunga krigen och förlusten av militärer (balanshypotesen). Denna mångsidiga betraktelse av förklaringar utgående från egen forskning å ena sidan och en respektfull diskussion om resultaten av tidigare forskning å andra sidan hör till bokens styrkor.

I de biografiska och mikrohistoriska essäerna presenteras ett urval av släkter som Ulrika Eleonora adlade. Det framgår tydligt av dessa exempel hur adlandet eller upphöjandet till friherrlig eller grevlig status kopplades till individens meriter mer än till hans börd. Det finns också ett tydligt mönster i adlandet: adelskapet var i regel antingen en belöning för tjänster som utförts för kronan eller ett nådevedermåle och en investering i en mans framtida tjänster. Charlotta Forss har författat de biografiska texterna med undantag för en (Swedberg/Swedenborg) som är skriven av Joakim Scherp.

De män och ätter som valts ut för biografisk granskning representerar ämbetsmannaaadel (Gabriel Stierncrona), militärer (Gudmund Lindencrona) entreprenörer och brukspatroner (Johan och Olof Nordenfeldt, Niclas Nordensvärd), lärda män och vetenskapsidkare (bröderna Benzelstierna, Olof Rudbeck d.y., Emanuel Swedenborg) samt hovmän (Petter Leuhusen). Flera av de adlade ätterna som presenteras i essäerna var biskopsfamiljer (Benzelius/Benzelstierna, Spegel, Swedberg/Swedenborg). Under 1600- och 1700-talen var adelsmän ofta aktiva inom flera olika fält inom samhället, och det var också fallet med de individer som presenteras i boken. Det framgår också av Forss biografier att dessa män var dugliga inte bara

i sina respektive ämbeten, officerskarriärer eller övriga arbeten utan också skickliga på att bygga nätverk och släktband som gynnade deras ambitioner. Därför är det mycket välkommet att det även ingår ett fall där en adelsman misslyckades: Daniel Svensson Lagersparre dömdes år 1734 för förskingring. Han miste sitt adelskap och hans egendomar konfiskerades av kronan. Hans hustru och barn fick dock behålla sin adliga värdighet under det nya namnet Reutersköld.

Essäerna om Emerentia von Düben samt om Elisabeth och Margareta Spegel beskriver kvinnors betydelse i adelskulturen och deras möjligheter att agera utanför de normativa gränser som i princip, men inte alltid i praktiken, begränsade kvinnors handlingsutrymme. Emerentia von Düben hade adlats med två av sina bröder 1707 medan en av bröderna hade adlats redan 1698. År 1719 upphöjde Ulrika Eleonora Emerentia von Düben tillsammans med hennes bröder Joachim och Andreas von Düben till friherrlig rang. Emerentia von Düben var drottningens kammarfröken och personliga vän, som belönades frikostigt i drottningens testamente för sin trofasthet och sin långa tjänstgöringstid. Elisabeth och Margaretha Spegel adlades 1719 på grund av deras fars, biskopen och diktaren Haquin Spegels, bedrifter eftersom kyrkans män inte kunde adlas. Ätten förblev också ointroducerad på Riddarhuset och saknade därmed det politiska inflytande som var förbehållet män. Margareta Spegel gifte sig med Joachim von Düben, och Charlotta Forss menar att familjerna von Düben och Spegel stod nära drottningen och kungafamiljen och att adlandet inte enbart handlade om meriter och tjänster utan också om personliga kontakter och nätverk.

På vissa ställen skulle jag gärna ha sett att diskussionen om adelskultur hade förts i en bredare kontext än dagens Sverige, och diskussionen om dynastisk strävan samt regentens roll i en bredare kontext än 1600-talets och det tidiga 1700-talets Sverige. Det tidiga 1700-talet innebar början på förnyade maktförhållanden mellan adeln och regenterna inte bara i Sverige utan också exempelvis i Frankrike, Sveriges allierade. Att adeln och de män som senare i livet adlades reste, studerade och gjorde militära karriärer på kontinenten eller av olika orsaker flyttade från andra länder till Sverige samt hade mångsidiga kontakter utanför det svenska rikets gränser framkommer tydligt i de biografiska essäerna. Men en mer ingående analys på ett europeiskt plan hade gett mer tyngd åt analysen och ett tydligare samtida sammanhang som inte begränsade sig till det som i dag är Sverige. Det är exempelvis en onödig lapsus att utgå från den nuvarande nationalstaten Sverige och nämna endast universiteten i Uppsala och Lund som potentiella lärosäten för adelsöner och framtida ämbetsmän av vilka många adlades senare i livet (s. 52) och glömma de tre andra – Åbo, Dorpat och Greifswald, alla dessutom äldre än Lunds universitet –

av rikets fem universitet under 1600-talets andra hälft och kring sekelskiftet 1700.

Boken *Ulrika Eleonora* baserar sig mycket tydligt på ny forskning. I synnerhet vad gäller texten författad av Scherp har resultaten krävt betydliga forskningsinsatser. Scherp och Forss känner väl till den tidigare forskningen, och Scherp för även en viktig och välkommen diskussion med hans egen tolkning och tidigare forskning genom att hänvisa till andra forskare i diskussionen. Att boken inte är försedd med noter eller bibliografi är högst beklagligt, eftersom andra forskare nu har få möjligheter att i detalj ta del av vare sig forskningsresultat som baserar sig på arkivkällor eller de tidigare forskningsresultat och argument som Scherp antingen instämmer med eller vill argumentera mot.

I dagens samhälle, där det av goda skäl förs en diskussion om kunskapens och vetenskapens tillgänglighet och öppenhet, är det berättigt att ställa frågan om tillgänglighet även för monografier, som fortfarande en av historievetskapernas viktigaste publiceringsformer. Tillgängligheten hos vetenskaplig kunskap och data innebär här, enligt min mening, i hög grad också att författarna hänvisar till källor och forskningslitteratur, inte hur boken fysiskt är tillgänglig. Från denna synvinkel är det olyckligt att det i *Ulrika Eleonora* varken finns notapparater eller en grundlig bibliografi, vilket tyvärr är ganska vanligt i böcker som är riktade till en större läsarskara. Enligt min erfarenhet är det dock sällan historikerna som yrkar på bortlämnande av grundliga fot- eller slutnoter samt käll- och litteraturförteckningar. Inte är det heller läsarna som ofta kan tänkas anse att slutnoter stöder läsandet, utan oftast verkar denna utmaning komma från förlagets eller beställarens sida, om det gäller ett beställningsarbete. Inom historievetskaperna där referenserna kan placeras som slutnoter är argumentet att de stör läsningen dåligt underbyggt.

Ulrika Eleonora visar på ett nytt, internationellt forskningsintresse för drottningar som självständiga aktörer förtjänta av ett gediget studium utgående från sina förutsättningar och den kontext inom vilken drottningarna och andra kvinnliga medlemmar av kungafamiljer levde. Exempelen på forskare som intresserat sig för kvinnor i det svenska kungahuset under 1700-talet är My Hellsing med sin studie *Hedvig Elisabeth Charlotte. Hertiginna vid det gustavianska hovet* (2015), Elise M. Dermineur som skrivit *Gender and Politics in Eighteenth-Century Sweden. Queen Louisa Ulrika (1720–1782)* (2017) och Avigail Rotbain med doktorsavhandlingen *Könets krona. Representationer av svenska drottningar från stormaktsenvälde till medborgarsamhälle* (2019). Scherp placerar Ulrika Eleonora i ett större sammanhang, i vilket hon sällan har betraktats av den tidigare forskningen. Han visar hur drottningen i enlighet med sin stora förståelse av sin plats som drottning och ättling av ätten Pfaltz agerade och styrde i en tid som

grundligt ändrade Sverige från ett enväldigt rike med förlorad stormaktsstatus samtidigt som regentens roll ändrades från allsmäktig till en konstitutionell monark där regenten knappt hade mer än ceremoniell makt i förhållande till riksdagsstånderna.

Ulrika Eleonora – makten och den nya adeln är en välskriven och koncis läsning som behandlar drottning Ulrika Eleonora som regent och mänskliga och som studerar de män och släkter hon adlade både på individnivå och på ett makroplan. Boken passar för studerande som lärobok om den svenska stormaktens nedmontering och om uppkomsten av en mycket annorlunda politisk kultur under frihetstiden. Den passar också för den läsare som intresserar sig för monarki, adel och släkthistoria under 1600- och 1700-talen. Trots något ogenomskinliga hänvisningar till källmaterialet och tidigare forskning är den intressant läsning också för forskare som önskar få en helhetsbild av adelsståndets och monarkins relation i en brytningstid i svensk och europeisk historia.

Johanna Ilmakunnas